

تحلیلی بر کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان

سطح خوانایی کتاب مطالعات اجتماعی

مولود پرورش

دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی دانشگاه آزاد اسلامی ارومیه

چکیده

هدف این پژوهش تعیین سطح خوانایی کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان و مقایسه محتوای کتاب با سطح توانایی و سنی دانش‌آموزان است. روش تحقیق تحلیل محتوا و استفاده از «شاخص خوانایی گانینگ» و بررسی تصویرهای کتاب بوده است. جامعه آماری محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان بود که سه نمونه صد کلمه‌ای از اول، وسط و آخر کتاب انتخاب شد. به منظور بررسی تصویرهای کتاب تعداد ۲۰ تصویر و نمودار کتاب به صورت تصادفی ساده انتخاب شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از روش آماری میانگین، جدول فراوانی و تعیین سطح خوانایی گانینگ استفاده شد.

کلیدواژه‌ها: سطح خوانایی، کتاب مطالعات اجتماعی، تحلیل محتوا، کتاب درسی

مقدمه

و مؤلفان آثار را به کار تحلیل و واکنش فرامی‌خواند. البته تحلیلگران و محققان در کار تألیف، تدوین و ایجاد اسناد و مدارک مداخله‌ای ندارند (سروستانی، ۱۳۷۵).

کتاب‌های درسی منعکس‌کننده تغییرات برنامه درسی و ارزش‌های جامعه هستند. از حدود اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ میلادی، کتاب‌های درسی در جهت واکنش‌های اجتماعی و موقعیت‌های متغیر اقتصادی تغییر کرده‌اند (Altbachp, 1995) کتاب‌های درسی در نظام‌های آموزشی متمرکز و دارای امتحانات هماهنگ، اهمیت خاص دارند؛ زیرا در این نوع نظام آموزشی، فراگیرندگان باید تمامی مطالب و محتوای موجود در لابه‌لای کتاب‌های درسی را مطالعه کنند و یاد بگیرند، تا بتوانند به موفقیت آموزشی دست یابند (فتحی آذر، ۱۳۸۰).

در تحلیل محتوای کتاب‌های درسی غالباً دو تکنیک، بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرند (آرامبر استر، ۱۳۷۲)

۱ استفاده از فرمول‌های خوانایی: این فرمول‌ها برای تعیین درجه پیچیدگی‌های زبانی محتوا به کار می‌روند. فرمول‌های خوانایی به تجزیه و تحلیل محتوای یک نوشته یا متن برای اندازه‌گیری درجه خوانایی آن می‌پردازند. این تجزیه و تحلیل به‌خصوص بر کلمه‌ها، عبارت‌ها و

در نظام‌های آموزشی متمرکز، کتاب درسی محور مکتوب و مدون تعلیم و تربیت به حساب می‌آید و فعالیت‌ها و تجربه‌های تربیتی دانش‌آموزان توسط معلم و حول محور آن سازماندهی می‌شود. این نقش و جایگاه کتاب درسی در نظام آموزشی، ضرورت تحلیل و بررسی آن را دوچندان می‌کند. این تحلیل به دست‌اندرکاران و مؤلفان کتاب‌های درسی کمک می‌کند، هنگام تهیه و تدوین و یا گزینش و انتخاب متون آموزشی کتاب درسی تصمیم‌های عالمانه و عاقلانه‌ای را اتخاذ کنند (پارمحمدیان، ۱۳۹۰: ۱۴۹).

تحلیل محتوا یکی از پرکاربردترین روش‌های پژوهش در مطالعات علوم تربیتی است. تحلیل محتوا روشی برای جمع‌آوری اطلاعات و تحلیل آن‌ها به شمار می‌رود. در تحلیل محتوا، به‌جای مشاهده مستقیم رفتار مردم با پرسش در مورد آن، به ارتباطاتی که آنان پدید می‌آورند و پیام‌هایی که رد و بدل می‌کنند، توجه می‌شود و آن‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرند. تحلیل محتوا روشی «غیرواکنشی» و «غیرمداخله‌ای» است؛ چون اسناد مورد مطالعه و متون مورد تحلیل، پیش از این ثبت شده‌اند و بنابراین صاحبان اسناد

در ایران بحث در مورد درس مطالعات اجتماعی از سال ۱۳۷۲ به بعد در دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی به اوج خود رسید.

بدون شک یادگیری هر مطلب یا محتوای کتاب درسی ارتباط مستقیمی با سطح خوانایی آن مطلب دارد. دانش‌آموز زمانی می‌تواند با محتوای درس ارتباط بگیرد و آن را تجزیه و تحلیل کند که آن را بفهمد. این میسر نمی‌شود مگر اینکه بتواند آن محتوا را

به سهولت بخواند و کلمات و جملات مطلب را درک کند. کلمات و جملات هر مطلب و محتوا از کتاب درسی باید متناسب با سن و پایه تحصیلی فراگیرندگان باشد. هدف کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان برانگیختن دانش‌آموزان برای تفکر درباره مسائل و پدیده‌های اجتماعی و تحلیل آن‌هاست. دانش‌آموزان وقتی مضمون و محتوای این کتاب را درک خواهند کرد که بتوانند محتوای کتاب، جملات و کلمات آن را به درستی بخوانند و به مفهوم آن‌ها پی ببرند. از این‌رو، باید سطح خوانایی کتاب متناسب با پایه و سن فراگیرندگان باشد. همچنین، در این کتاب از تصویرهای متعددی در محتوا استفاده شده است که هدف آن، به تفکر واداشتن دانش‌آموزان درباره مسائل اجتماعی مطرح شده در کتاب، از قبیل گروه، نقش، خانواده، سیاست، اقتصاد و... است.

هدف

تعیین سطح خوانایی کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان با استفاده از تکنیک‌های خوانایی در پیگیری چنین هدفی، سعی خواهد شد به سؤالات زیر پاسخ درخور داده شود.

- ۱ آیا بین سطح خوانایی بخش‌های متفاوت کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان تفاوت وجود دارد؟
- ۲ کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان در چه سطح از شاخص خوانایی گانینگ قرار دارد؟
- ۳ تصویرهای کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان در چه سطح از خوانایی قرار دارند؟

روش

روش به‌کار گرفته شده در این تحقیق تحلیل محتوای کمی با استفاده از تکنیک‌های خوانایی بوده است و از بین تکنیک‌های خوانایی نیز از شاخص سطح خوانایی گانینگ و روش بررسی تصویرها استفاده شد.

بند (پاراگراف)‌های یک نوشته متمرکز می‌شود و با شمارش کلمات و جمله‌ها و استفاده از فرمولی خاص، میزان و درجه سختی متن را تعیین می‌کند. همچنین، درجه تناسب نوشته‌ها را با سن و سطح کلاسی یا سطح توانایی خواندن دانش‌آموزان مشخص می‌سازد.

۲

استفاده از ابزارهای فهرستی: پرسش‌های این فهرست‌ها نظر خواننده را به موادی از کتاب درسی، مانند به‌کار بردن وسایل کمک‌آموزشی، جهت‌گیری‌های فرهنگی، کتاب راهنمای معلم، کیفیت کار، کیفیت مواد، هزینه‌ها و کیفیت نوشتار جلب می‌کند.

تصویر از جمله پرکاربردترین رسانه‌های آموزشی است و شامل عکس، نقاشی، نمودار و... می‌شود. برخی معتقدند بهتر است عکس بیشتر برای کتاب علوم و تعلیمات اجتماعی به‌کار گرفته شود، زیرا عکس سندی بیشتری دارد و فاصله‌ای با واقعیت موجود ندارد. بنابراین پذیرش آن از طرف دانش‌آموز آسان‌تر است. استفاده از تصویر در کتاب درسی با دو هدف انجام می‌شود: ۱. فهماندن بهتر موضوع به فراگیرنده؛ ۲. علاقه‌مند کردن فراگیرنده به مطالعه کتاب درسی (نوریان، ۱۳۸۸: ۴۰)

ویتیکر و دایر (Whitaker and Dyer, 2000) معتقدند که کتاب درسی به‌ویژه در تعلیم و تربیت سنتی از مهم‌ترین عناصر برنامه درسی است. بیشترین وقت مدرسه به تدریس و خواندن کتاب درسی می‌گذرد. علاوه بر آن، کتاب درسی مهم‌ترین ابزار یادگیری است. اهمیت کتاب‌های درسی تنها از جنبه ابزاری برای آموزش نیست، بلکه کاربرد گسترده آن در مدارس، دانش‌آموزان را در معرض عقاید، ایده‌ها و افکار گوناگون قرار می‌دهد (نوریان، ۱۳۸۸: ۹).

در سال ۱۳۷۵، شورای وقت مطالعات اجتماعی «دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی» این تعریف را برای مطالعات اجتماعی ارائه کرد: «دانشی است که از انسان و تعامل او با محیط‌های اجتماعی، فرهنگی و طبیعی و تحولات زندگی بشر در گذشته، حال و آینده و جنبه‌های گوناگون آن (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و محیطی) بحث می‌کند.»

ملکی و معافی در مورد برنامه درسی مطالعات اجتماعی می‌نویسند: «درس مطالعات اجتماعی ابتدا در سال ۱۹۱۶ در کشور آمریکا با هدف آماده کردن افراد جوان برای ایفای نقش شهروندانی تأثیرگذار به‌وجود آمد. در سال ۱۹۲۱، این درس مشروعیت قانونی یافت و موقعیت آن تثبیت شد. پس از تثبیت آن در برنامه درسی آمریکا، به تدریج به سایر کشورهای اروپایی و انگلیسی‌زبان چون استرالیا و کانادا و سپس در نیمه قرن بیستم به سایر کشورهای جهان راه یافت (گوازی، ۱۳۸۷: ۲۲).

سپس با استفاده از فرمول $(I = \frac{P}{الف})$ بررسی را انجام دادیم.

اگر مقدار I نزدیک به ۴ درصد یا بیشتر تا ۱ باشد، این کتاب توانایی فکر کردن را در دانش‌آموزان افزایش می‌دهد و خوب است ولی اگر از ۴ درصد کمتر باشد، موضوع با آموزش در ارتباط نیست و تصویرها فاقد اعتبارند.

جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری این پژوهش کل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان بود. این کتاب ۱۳۵ صفحه دارد و با کد ۲۰۵/۳ توسط «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» وزارت آموزش و پرورش در سال ۱۳۸۷ تألیف شده است.

برای انتخاب نمونه آماری از روش‌های زیر استفاده شد. **۱** برای تعیین سطح خوانایی کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان، براساس شاخص سطح خوانایی گانینگ درس اول از فصل اول، درس اول از فصل چهارم و درس هفتم از فصل پنجم به‌عنوان نمونه انتخاب شدند.

۲ برای تعیین سطح خوانایی تصویرهای کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان از روش نمونه‌گیری تصادفی نظام‌مند (سیستماتیک) استفاده شد و بیست تصویر از تصویرهای کتاب انتخاب شدند.

یافته‌ها

سؤال اول: آیا بین سطح خوانایی بخش‌های متفاوت کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان تفاوت وجود دارد؟ پاسخ این پرسش پژوهش در جدول ۱ آمده است. همچنان‌که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، در مقایسه نمونه اول و دوم، بین ضریب خوانایی به‌دست آمده برای نمونه اول (۱۲/۰۴) و نمونه دوم (۱۵/۶) تفاوت معناداری وجود دارد. ضریب خوانایی نمونه‌های اول و سوم به هم نزدیک‌اند و می‌توان از تفاوت آن‌ها چشم‌پوشی کرد و در مقایسه بین ضریب خوانایی نمونه دوم (۱۵/۶) و نمونه سوم (۱۱/۴۸) تفاوت معناداری مشاهده می‌شود.

شاخص سطح خوانایی گانینگ براساس دو عامل زبانی «طول جمله» و «طول کلمه» محاسبه می‌شود کلمه‌های دشوار آن‌هایی هستند که دارای چهار هجا یا بیشتر باشند. روش انتخاب این کلمه‌ها به قرار زیر است:

۱ نمونه انتخاب می‌شود: برای انتخاب نمونه، یک نمونه صد کلمه‌ای از ابتدا غیر از بند اول، یک نمونه صد کلمه‌ای از وسط، و یک نمونه صد کلمه‌ای از آخر نوشته انتخاب می‌شود.

۲ تعداد جمله‌های هر نمونه شمارش می‌شود و طول متوسط جمله‌ها را از تقسیم تعداد کلمه‌ها به تعداد جمله‌های هر نمونه به‌دست می‌آید.

۳ کلمه‌های دشوار شمارش می‌شوند، ولی اسامی خاص شمارش نمی‌شوند.

۴ تعداد کلمه‌های دشوار را با تعداد متوسط کلمه‌ها در جمله‌ها جمع می‌کنیم و عدد به‌دست آمده را در ۴ درصد ضرب می‌کنیم.

۵ مراحل قبل را در مورد هر سه نمونه انجام می‌دهیم.

۶ میانگین نتایج هر سه نمونه را به‌دست می‌آوریم. عدد حاصل از عملیات فوق نشان می‌دهد که نوشته از نظر سطح خوانایی برای کدام یک از کلاس‌های آموزشی رسمی مناسب است. درجه‌های شاخص گانینگ معادل کلاس‌های آموزش رسمی است. اعداد ۲، ۳، ۴ و... معادل کلاس‌های دوم، سوم، چهارم و... است (یارمحمدیان، ۱۳۹۰: ۱۶۷).

برای بررسی تصویرها و نمودارهای کتاب، ابتدا حدود بیست تصویر را از قسمت‌های متفاوت کتاب به‌طور اتفاقی انتخاب و سپس آن‌ها را تجزیه و تحلیل کردیم. یعنی تصویرها را به سه گروه به این شرح تقسیم کردیم: الف) تصویرها و نمودارهایی که فقط به‌منظور توضیح و نشان دادن مطلب به‌کار گرفته می‌شوند.

ب) تصویرها و نمودارهایی که از دانش‌آموز می‌خواهند که خود آن‌ها را تعبیر و تفسیر کند.

ج) تصویرها و نمودارهایی که جزو گروه الف و ب نیستند.

جدول ۱. سطح خوانایی گانینگ در نمونه‌ها

نمونه‌ها	تعداد کلمه‌ها	تعداد جمله‌ها	طول متوسط جمله	تعداد کلمه‌های دشوار	ضریب خوانایی
۱	۱۰۰	۱۴	۷/۱	۲۳	۱۲/۰۴
۲	۱۰۰	۲۰	۵	۳۴	۱۵/۶
۳	۱۰۰	۲۱	۴/۷	۲۴	۱۱/۴۸

اول پیش حرفه‌ای دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی را خوب و دارای اعتبار می‌داند یعنی تصویرها به آموزش مربوط هستند و توانایی فکر کردن را در دانش‌آموزان افزایش می‌دهد.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان از نظر سطح خوانایی براساس «شاخص گانینگ» در سطح بالاتری از سن و پایه تحصیلی دانش‌آموزان قرار دارد، اما همین تحقیق نشان می‌دهد که تصویرها، جدول‌ها و نمودارهای کتاب توانایی فکر کردن را در دانش‌آموزان افزایش می‌دهد. بنابراین معلمانی که کتاب مذکور را تدریس می‌کنند، باید مطالب و محتوا و مخصوصاً اصطلاحات اجتماعی کتاب را که از نظر خوانایی و فهم برای دانش‌آموزان سنگین است، از طریق همین تصویرها و نمودارها تدریس کنند و از روش‌های فعال در جریان تدریس بیشتر استفاده کنند. به علاوه، دانش‌آموزان را با مفاهیم و اصطلاحات کلیدی محتوای کتاب درگیر کنند. یافته‌های تحقیق همچنین نشان می‌دهند که در فصل‌های گوناگون کتاب، به سطح خوانایی محتوا و اصطلاحات اجتماعی به صورتی متعادل و متوازن توجه نشده است. بنابراین مؤلفان باید به این نکته توجه بیشتری داشته باشند و برای هر درس به صورت متعادل از تصویرها و نمودارهای مربوط استفاده کنند. در انتها توصیه می‌شود معلمان نیز محتوای کتاب را تا حد امکان با مثال‌های روشن برای دانش‌آموزان توضیح دهند تا فراگیری مطلب برای آنان بیشتر میسر شود.

منابع

۱. آرامبر استر، پی‌پی؛ پی‌پی اندرسن و تی‌اچ اندرسون. «تحلیل کتاب درسی». ترجمه هاشم فردانش. فصل‌نامه تعلیم و تربیت. شماره ۳۳. ۱۳۷۲.
  ۲. ابراهیمی، مر. «تحلیل محتوای کتاب علوم تجربی سوم دبستان با روش‌های رایج تحلیل محتوا». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. چاپ نشده. دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان. ۱۳۷۹.
  ۳. کاظمی، محمودرضا. «تحلیل محتوای کتاب مهارت‌های اجتماعی-اقتصادی سال اول پیش حرفه‌ای دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی از منظر خوانایی با استفاده از تکنیک‌های خوانایی (روش کلوز، روش بررسی تصویرها و روش بررسی پرسش‌ها) و نظرات دبیران این درس». فصل‌نامه اندیشه‌های تازه در علوم تربیتی. شماره چهارم. سال پنجم. ۱۳۸۹.
  ۴. گوازی، آرش. «مطالعه تطبیقی-تحلیلی شیوه انتخاب و سازمان‌دهی محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی و آموزش شهروندی در دوره آموزشی ابتدایی ایران با سوئد». فصل‌نامه نوآوری‌های آموزشی وزارت آموزش و پرورش. شماره ۲۵. سال هفتم. ۱۳۸۷.
- بقیه منابع در دفتر مجله موجود است.

سؤال دوم: کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان

در چه سطحی از شاخص توانایی گانینگ قرار دارد؟ در جدول ۲ میانگین نمرات شاخص گانینگ ۱۳/۰۴ به دست آمده است. به موجب شاخص گانینگ، متن کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان که محاسبات فوق براساس آن انجام گرفته است، از نظر سطح خوانایی در سطحی بالاتر از سال اول دبیرستان قرار دارد. این پژوهش با تحقیق شیخ‌زاده (۱۳۸۷) نیز مطابقت دارد که نشان داد کتاب‌های بخوانیم پایه چهارم و پنجم ابتدایی در سطحی بالاتر از دانش‌آموزان این پایه‌ها قرار دارند.

جدول ۲. میانگین نمرات در شاخص سطح خوانایی گانینگ

نمونه‌ها	ضریب خوانایی
۱	۱۲/۴
۲	۱۵/۶
۳	۱۱/۴۸

$$(12/04 + 15/6 + 11/48) / 3 = 13/04$$

سؤال سوم: تصویرهای کتاب مطالعات اجتماعی پایه

اول دبیرستان در چه سطحی از خوانایی قرار دارند؟ برای پاسخ دادن به سؤال پژوهش تعداد ۲۰ تصویر و نمودار به صورت تصادفی نظام‌مند از کتاب انتخاب شدند. سپس تجزیه و تحلیل اطلاعات انجام گرفت. برای این کار تصویرها به سه دسته تقسیم شدند (الف، ب و ج) که قبلاً به نحوه گزینش آن‌ها اشاره شد.

همچنان که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، مقدار ضریب خوانایی به دست آمده بیشتر از ۴ درصد است. بنابراین می‌توان گفت که کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول دبیرستان توانایی فکر کردن را در دانش‌آموزان افزایش می‌دهد و موضوع کتاب با آموزش در ارتباط و دارای اعتبار بالایی است.

جدول ۳. سطح خوانایی تصویرهای کتاب

نوع تصویر	الف	ب	ج
تعداد	۱۲	۷	۲

$$(I = \frac{b}{a} = \frac{7}{12} = 58\%)$$

این پژوهش با تحقیق ابراهیمی (۱۳۷۹) که تصویرهای کتاب علوم پایه سوم دبستان را مطلوب دانسته و معتقد است که تصویرها قدرت فکر کردن را در دانش‌آموزان افزایش می‌دهند و با تحقیقات رحیمی و حقانی (به نقل از ابراهیمی، ۱۳۷۹) مطابقت دارد. همچنین با تحقیق کاظمی که تصویرهای کتاب مهارت‌های اجتماعی-اقتصادی سال